

ально-проектних технологій, 2000. – С. 25. **3.** Маркс К. Капітал. Критика політичної економії / Маркс К. – К.: Політвидав України, 1982. – С. 175. **4.** Дридзе Т. М. Экоантропоцентрическая и семиосоциопсихологическая парадигма для интеграции социогуманитарного знания в исследовательскую, социально-диагностическую и социально-проектную практику / Т. М. Дридзе // Мир психологии. – 2000. – № 2. – С. 12. **5.** Герловиц И.Л. Основы единой теории взаимодействия в веществе / Герловиц И.Л. – М.: Энергоатомиздат, 1990. – С. 55. **6.** Луков В.А. Социальное проектирование / Луков В.А. – М.: Из-во «Флинта», 2003 [Електронний документ]. – Режим доступу: http://liberty.ks.ua/books/lukov_socialnoe_proektirovanie.pdf **7.** Дідич Т. О. Нормопроектирование: теоретико-правовой аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Т. О. Дідич. – К., 2006. – С. 6.

УДК 316.3:321.01(4)

Л. П. ПОГОРІЛА

НЕДЕРЖАВНІ ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЄВРОПЕЙСЬКА ТРАДИЦІЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ

Досліджуються теоретичні та практичні аспекти виникнення і розвитку недержавних ЗМІ як окремого інституту громадянського суспільства в Європі, що становлять окрему традицію взаємовідносин суспільства й держави. Проаналізовано та виокремлено нормативно-правові акти прийняті європейськими міжнародними організаціями, що є основою законодавчого врегулювання у сфері суспільного мовлення, діяльності недержавних ЗМІ.

Ключові слова: недержавні ЗМІ, громадянське суспільство, демократизація, законодавче закріплення, міжнародні нормативно-правові акти.

Погореля Л.П. Негосударственные средства массовой информации как европейская традиция взаимоотношений общества и государства

Исследуются теоретические и практические аспекты возникновения и развития негосударственных СМИ как отдельного института гражданского общества в Европе, которые являются отдельной традицией взаимоотношений между обществом и государством. Проанализированы и выделены нормативно-правовые акты, принятые европейскими международными организациями, которые являются основой законодательного регулирования в сфере общественного вещания, деятельности негосударственных СМИ.

Ключевые слова: негосударственные СМИ, гражданское общество, институты гражданского общества, демократизация, Европейский Союз, законодательное закрепление, международные нормативно-правовые акты.

Pohorila Lilia. State media as the european tradition of relations between society and the state

This article examines the theoretical and practical aspects of the emergence and development of independent media as a distinct institution of civil society in Europe, which amounted to a separate tradition of the relationship between society and the state. Analyzed and allocated regulations adopted by the European international organizations, which formed the basis

© ПОГОРІЛА Лілія Петрівна – аспірант кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

of legal regulation in the sphere of public service broadcasting activities of independent media.

Key words: *non-state media, civil society, institutions of civil society, democratization, the European Union, legislative strengthening, international normative legal acts.*

Глобальний вимір сучасного світу характеризується тісною взаємодією народів, культур, держав, що свідчить про стрімкий розвиток усіх сфер життя суспільства.

Інституціоналізація ціннісних систем на національному та загальнодержавному рівнях стають основою трансформаційних змін в суспільстві та державі. Рівень суспільного розвитку нині характеризується як сфера самовиявлення і реалізації потреб й інтересів членів суспільства через систему соціально-економічних, політико-правових, релігійних, національних, культурних відносин тощо.

Основними умовами розвитку держави з середини ХХ століття і до сьогодні є формування системи суспільних інститутів, що дають змогу задовольняти та захищати приватні, колективні й суспільні інтереси, утворюючи громадянське суспільство. Водночас у багатьох країнах світу громадянське суспільство є вкоріненим способом самоорганізації громадського життя.

Необхідність розбудови громадянського суспільства в Україні, розгалуження та укріплення його інститутів, надання їм громадянами більшого кола повноважень безперечно потребує вивчення та використання міжнародного досвіду, в тому числі й нормативно-правових актів, що закріпили функціонування недержавних ЗМІ як ефективну практику взаємовідносин суспільства і держави.

Питання функціонування недержавних, громадських ЗМІ на території країн Європи, проблеми використання їх досвіду щодо врегулювання інформаційних відносин в державі для розбудови інституту недержавних ЗМІ в Україні вивчалися Дж. Кіном, Д. Клаппером, Г. Лассуелом, М. Прайсом, Е. Роджерсом, К. Ховлендм, Р. Вольтом, Ф. Морганом, Т. Гіббонсом, Л. Хітченсом, Дж. Тансталлом і Д. Мачин, К. Вільямсом тощо. В Україні цієї тематики торкаються дослідження Г. Вартанова, В. Здоровеги, О. Копиленко, В. Кравченко, В. Різун, В. Іванова, Ю. Легези, Ю. Разметаєва, І. Осики, Н. Філик, О. Дьоміної, В. Кравчук, В. Дрешпак, А. Москаленко, Г. Почепцової, М. Лашкіної, В. Головій, тощо.

Питання виникнення та розвитку недержавних ЗМІ як європейської традиції взаємовідносин суспільства і держави видається можливим дослідити в контексті формування концепції громадянського суспільства та у нерозривному зв'язку з історичними передумовами виокремлення недержавних ЗМІ серед існуючих засобів масової комунікації.

Так, за словами М. Цвіка, формування концепції громадянського суспільства розпочалося у період буржуазних революцій у Європі. Хоча ще в епоху античності згадувалися поняття ідентичні за назвою проте відмінні за змістом¹.

Видатний англійський мислитель Томас Гоббс був одним із перших, хто розглядав громадянське суспільство у значенні наближеному до сучасного та у своїх дослідженнях представив модель громадянського суспільства, у якій виділяв кілька рівнів, зокрема, рівень політичної держави, що поєднував громадян під началом єдиної державної влади; рівень громадянських груп та об'єднань громадян².

Вперше цілісну концепцію громадянського суспільства як відносно відокремленого від держави явища, що має власний зміст і структуру, розробив видатний німецький філософ Георг Гегель. У праці «Основи філософії права» відокремлював громадянське суспільство від держави та сім'ї й наголошував на необхідності створення різних незалежних від держави інститутів для реалізації приватних інтересів населення³.

Період ХХ ст. позначився відокремленням громадянського суспільства від держави, формуванням його відносної незалежності, що стало загальноновизнаним здобутком у теоретико-правовій думці. Велику увагу науковців привертало питання автономності громадянського суспільства, розгалуження та функціонального призначення його структурних елементів, особливості взаємовідносин громадянського суспільства і держави, визначення сприятливих умов для його розвитку й підвищення значимості.

Саме у той час вперше в історії було визначено, що громадянин держави може виступати як індивідуальний суб'єкт народовладдя через утворені громадські інституції. За таких умов, виникнення відповідальності держави перед суспільством і людиною визначає громадянське суспільство як основу для формування демократичного ладу.

Теоретики права у своїх дослідженнях відзначають, що з часу коли інститути громадянського суспільства почали розглядатися як механізми суспільної життєдіяльності, держава розглядалася як інструмент за допомогою якого громадяни мали змогу впливати на вирішення питань державного й особистісного характеру.

Таким чином, вивчення генезису концепції громадянського суспільства свідчить про те, що як теоретична конструкція воно історично почало формуватися внаслідок поділу суспільства на державні й недержавні сфери.

Спроби практичного втілення ідеї громадянського суспільства науковці часто пов'язують із буржуазними революціями, що відбувалися у різні періоди в окремих країнах світу. Починаючи з того часу і майже протягом двох століть тривав процес становлення громадянського суспільства, зокрема, в Англії, США, Франції, Австрії, Швеції тощо.

Водночас, саме в цей період, як підкреслює В. Ліпкан, відбувається інтенсивний та динамічний розвиток інформаційних та телекомунікаційних технологій, впровадження їх у життєдіяльність суспільства. Функціонування органів державної влади за таких умов призводить до підвищення значимості інформації, що стає передумовою формування інформаційного суспільства⁴. Таким чином, створення, розповсюдження, використання й узагальнення інформації є основою інформаційного суспільства та завданням засобів поширення масової інформації.

Відтак, ЗМІ, стають головним суб'єктом в інформаційному просторі та активізують процес вивчення їх функціонування і впливу на розвиток громадянського суспільства, утвердження правової держави.

Що стосується питання юридичного закріплення діяльності ЗМІ на рівні світових стандартів, вагомою є теорія «відкритого суспільства», запропонована британським філософом К. Поппером. Він пов'язував проблему демократизації інститутів громадянського суспільства із внесенням та ефективністю реалізації змін у національне інформаційне законодавство⁵.

У світовій теоретико-правовій думці виокремлення недержавних ЗМІ, пов'язане із набуттям ними ознак незалежної й самостійної складової механізму функціонування демократії.

Визнання важливості функціонування недержавних ЗМІ на теоретичному рівні зумовило потребу в законодавчому закріпленні як у кожній державі, так і на міжнародному рівні основоположних засад, що визначали б порядок створення, функціонування, повноваження, фінансування та припинення діяльності недержавних ЗМІ. Таким чином, розбудова демократичної, правової держави, за участю цих ЗМІ повинна реалізовуватись на основі норм права визнаних на міжнародному рівні.

Як відзначає І. Забара, саме середина ХХ ст. позначилася розвитком правового регулювання інформаційних відносин в Європейському Союзі. Загальне бачення майбутнього міжнародно-правового регулювання в інформаційній сфері пов'язувалося із впровадженням новітніх цифрових технологій, було сформоване міжнародними організаціями і позитивно сприймалося у контексті загального розвитку міжнародних відносин.

Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи, Група Восьми, Міжнародний союз електрозв'язку та Організація економічного співробітництва і розвитку визначали як пріоритетне завдання правове регулювання відносин, пов'язаних із розвитком інформаційних та телекомунікаційних мереж, транскордонною передачею та обміном даними, глобалізацію комп'ютерних мереж. Правові питання, пов'язані із реалізацією цих завдань, розглядалися з позицій захисту загальноновизнаних прав людини і базувалися на основних міжнародно-правових актах, таких як Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основних свобод (1950 р.), Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (1981 р.), Конвенція ООН про права дитини (1989 р.). Проте, переважна більшість норм щодо врегулювання інформаційної сфери містилася у резолюціях міжнародних органів та організацій, їх спільних заявах, деклараціях, комюніке⁶.

Відтак розвиток міжнародного співробітництва в інформаційній сфері позначився вільним поширенням інформації, а тим самим сприяв політико-правовій, соціально-економічній, науковій співпраці між країнами. Варто відзначити, що для спільного користування держав-членів ЄС були

створені універсальні інформаційні системи, такі, як Шенгенська Інформаційна Система та Інформаційна система Європолу. Крім того, цей період позначився створенням інформаційних систем спеціального призначення, зокрема Інформаційна система митних органів, Інформаційна система Європейського спостережного центру щодо проявів расизму та ксенофобії, Європейська інформаційна мережа в галузі правосуддя, Європейська інформаційна мережа із попередження злочинності, до повноваження яких входило інформування та забезпечення інформаційної безпеки визначеного кола суспільних відносин. Відмітимо, що були створені також і інші інформаційні системи та мережі у банківській, фінансовій, транспортній та пенсійній сферах.

Отже, задоволення низки потреб міжнародних організацій, на нашу думку, сприяло налагодженню забезпечення та захисту основоположних прав людини, надавало широкі можливості для реалізації їх інтересів шляхом визначення недержавних ЗМІ як основного суб'єкта в інформаційному просторі.

Підкреслимо, що Амстердамський протокол громадського мовлення, ухвалений Радою Європи 1997 р. дає визначення поняттю «громадське мовлення» та пов'язує його існування у державах-членах ЄС з демократичними і культурними потребами кожного суспільства, а також з необхідністю зберігати плюралізм ЗМІ⁷.

У рамках цієї статті варто виокремити також деякі рекомендації європейських міжнародних організацій, які з моменту їх прийняття і до сьогодні врегульовують сферу суспільного мовлення, а отже й питання діяльності недержавних ЗМІ.

Зокрема, у Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи № 748 (1975 р.) «Про роль національного мовлення та управління ним» відзначається, що держава є лише гарантом інтересів громадськості, а також має забезпечити наявність органу, який буде здійснювати заходи публічного контролю за мовленням⁸.

У Рекомендації № 1147 (1991 р.) Парламентської асамблеї Ради Європи «Про парламентську відповідальність за процес демократичного реформування мовлення» відзначено, що не існує жодної універсальної моделі організації діяльності недержавних ЗМІ. Способи різняться у різних країнах та зазнають змін у питаннях врегулювання діяльності таких ЗМІ з урахуванням світового досвіду⁹.

Водночас, Віденська Декларація Європейського симпозиуму Міжнародного інституту преси з проблем ЗМІ 22–24 вересня 1993 р. «Від мовлення, контрольованого державою, до громадського мовлення» характеризується підтримкою розвитку незалежного громадського мовлення, що повинно замінити контрольовані державою ЗМІ, які досі функціонують в країнах Східної Європи¹⁰. Цікавим видається той факт, що саме ця Декларація повинна поширити міжнародний заклик до прийняття конституційних і законодавчих норм, які гарантували б виключення керівництва

суспільних мовних організацій зі сфери політичної діяльності. Управлінські функції у діяльності недержавних ЗМІ повинні належати особам, котрі мають професійні переваги незалежно від їхньої політичної належності.

Резолюція № 1 (Прага, 7–8 грудня 1994 р.) 4-ї Європейської конференції міністрів з питань політики в галузі ЗМІ «Майбутнє громадського мовлення» видається надзвичайно актуальною в умовах розвитку інститутів громадянського суспільства й роздержавлення ЗМІ. Цим документом визначено загальні принципи функціонування ЗМІ, завдання, які міжнародна спільнота висуває перед ЗМІ громадського сектора мовлення, окреслено загальний порядок їх фінансування¹¹.

У більш широкому аспекті ці питання висвітлені у Рекомендації № R (99) 1 від 19.01.1999 р. Комітету міністрів Ради Європи «Про заходи щодо сприяння плюралізму в ЗМІ»¹², Артиклі № 19 від березня 2002 р. «Доступ до ефіру. Принципи свободи слова та регулювання мовлення».

Крім того, вище згадані положення, що стосуються забезпечення незалежності та автономності ЗМІ широко розглянуто у Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R (96) 10 від 11.09.1996 р. «Про гарантії незалежності громадського телерадіомовлення», Пояснювальному меморандумі до цієї Рекомендації, що дає змогу підвищити ефективність організації процесу створення недержавних ЗМІ

Не менш важливою, на наш погляд, є Декларація Комітету міністрів Ради Європи «Щодо гарантій незалежності суспільного мовлення у країнах-членах» від 27.09.2006 р., у якій йдеться про забезпечення правової, політичної, фінансової, технічної та іншої підтримки, необхідної для забезпечення дійсної редакційної незалежності та інституційної автономії недержавних ЗМІ з метою запобігання будь-якого ризику політичного або економічного втручання¹³.

Підкреслимо, що Декларація також характеризує правові засади діяльності недержавних ЗМІ у деяких країнах-членах Ради Європи як недостатньо чітко визначені або неповні. В окремих випадках відповідні норми не забезпечують гарантій редакційної незалежності та інституційної автономії недержавних ЗМІ, виходячи зі змісту основних положень або через недоліки чи відсутність механізмів їх реалізації. З позиції критичного підходу звертається увага й на випадки, коли у державі наявні відповідні норми є достатньо задовільними, проте на практиці вони нехтуються, внаслідок чого недержавні ЗМІ потрапляють під контроль державної влади чи політичних структур й лобіюють їх інтереси.

Теоретико-правові та практичні аспекти історичного становлення громадських, недержавних ЗМІ деталізовано у Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи № 1641 (2004 р.) «Про громадське мовлення». Зокрема, окреслено початковий етап виникнення недержавних ЗМІ у Західній Європі та їх розвиток в країнах, що стоять на шляху до демократичного розвитку.

Щодо формування недержавних ЗМІ у Центральній та Східній Європі у Рекомендаціях звернено особливу увагу на штучний характер створення таких ЗМІ, пов'язаний із відсутністю необхідного рівня правової й політичної свідомості, культури громадян, низькою динамікою розвитку громадянського суспільства.

Таким чином, й до сьогодні громадські і недержавні ЗМІ в деяких країнах залишаються під державним контролем, а шанси законодавчого закріплення та запровадження громадського мовлення є незначними.

Отже, із суто теоретичної дискусії навколо інформаційного суспільства та ролі в ньому недержавних ЗМІ, процес його формування на міжнародному рівні трансформувався до практичної площини і став визначатися як стратегічна мета в більшості розвинутих країн світу, зокрема США, Японії, Франції, Німеччині, та в країнах, що стоять на шляху до демократичних перетворень і вирішення проблем перехідного періоду у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Варто зазначити, що всі ці підходи та теоретичні напрацювання щодо питань створення та функціонування недержавних ЗМІ вплинули на процеси демократизації і активізували процес розвитку громадянського суспільства.

Демократичний принцип свободи функціонування ЗМІ було закріплено в основоположних нормативно-правових актах більшості країн-членів Європейського співтовариства таких як Бельгія, Данія, Франція, Германія, Ірландія, Італія, Швеція, Нідерланди, Португалія, Іспанія. Разом із тим, прецедентне право на свободу слова і думки існує у Великобританії та Австралії.

Розвиток суспільних відносин за участю недержавних ЗМІ на державному та міжнародному рівні за ініціативою і підтримкою громадян в останні десятиріччя яскраво демонструє безпрецедентну інтенсифікацію впливу таких ЗМІ на світову спільноту. Саме у зв'язку з цим, на наш погляд, питання функціонування недержавних ЗМІ набуває дедалі більшого розголосу та сприймається громадянами як незамінний спосіб спілкування, соціалізації, взаємодії між суспільством і державою.

Враховуючи прагнення України до утвердження верховенства права, оптимізації і удосконалення функціонування державного апарату, створення умов для розвитку недержавних ЗМІ надзвичайно актуальним видається використання досліджених нами європейських традицій у врегулюванні взаємовідносин та визначенні взаємної відповідальності суспільства й держави.

1. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, О.В. Петришин. – Х.: Право, 2009. – С. 465. 2. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Гоббс Т. // Сочинения: в 2 т. – Т. 2. – М.: Мысль, 1991. – 731 с. 3. Цвік М.В., Петришин О.В. Цит. праця. – С. 467. 4. Ліпкан В. Інформаційні права і свободи людини та громадянина / В. Ліпкан, Ю. Максименко // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 9. –

С.64. **5.** *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги / К.Поппер // У полоні Платонових чарів / пер. з англ. О.Коваленко. – К.: Основи, 1994. – С. 153. **6.** *Забара І.* Розвиток правового регулювання інформаційної безпеки в Європейському союзі / І. Забара // Право України. – 2012. – №7. – С. 107. **7.** *Tongue C.* Public Interest Issues in European Policies / С. Tongue. – Media in Europe. The Yearbook of the European Institute for the Media 1998. Special Anniversary Addition: European Institute for the Media. – 1998. – Р. 78. **8.** *Рекомендації* Парламентської асамблеї Ради Європи «Про роль національного мовлення та управління ним»: прийняті 1975 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_119 **9.** *Рекомендації* Парламентської асамблеї Ради Європи «Про парламентську відповідальність за процес демократичного реформування мовлення»: прийняті 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/docs/ra.htm> **10.** *Європейські стандарти* у галузі суспільного мовлення / за ред. Шевченка Т. С., Сушко О. А. – К.: Тютюкін, 2010. – С. 156. **11.** *Резолюція* 4-ї Європейської конференції міністрів з питань політики в галузі ЗМІ «Майбутнє громадського мовлення»: прийнята 7–8 грудня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.kiev.ua/docs/km/conf4_3.htm **12.** *Рекомендація* Комітету міністрів Ради Європи «Про заходи щодо сприяння плюралізму в ЗМІ»: прийнята 19.01.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_095 **13.** *Європейські стандарти* у галузі суспільного мовлення / за ред. Шевченка Т. С., Сушко О. А. – С. 165.

УДК 347.9

О. С. ЗАХАРОВА

ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Досліджено проблеми доступності правосуддя. Автор звертає увагу на визначення змісту цієї правової категорії як в теорії судоустрою, так і у теорії цивільного процесу. Аналізуються міжнародні стандарти доступності правосуддя та втілення їх у законодавство України. Автор розкриває суть доступності правосуддя через встановлення та гарантованість державою механізму реалізації права особи на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справи судом.

Ключові слова: правосуддя, доступність, справедливий суд, захист права, принципи, європейські стандарти правосуддя, цивільне судочинство, судоустрій.

Захарова Е.С. Доступность правосудия по законодательству Украины

Исследуются проблемы доступности правосудия. Автор обращает внимание на определение содержания данной правовой категории как в теории судостройства, так и в теории гражданского процесса. Анализируются международные стандарты доступности правосудия и их отражение в законодательстве Украины. Автор раскрывает суть доступности правосудия через установление и гарантированность государством механизма реализации права субъекта на справедливое, непредвзятое и своевременное рассмотрение и разрешение дела судом.

Ключевые слова: правосудие, доступность, справедливый суд, защита права, принципы, европейские стандарты правосудия, гражданское судопроизводство, судостройство.

© ЗАХАРОВА Олена Семенівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка